

ГЕОПОЛИТИЧЕСКАТА ТРАДИЦИЯ В РУСИЯ — МИНАЛО И НАСТОЯЩЕ

Марин Русев

В настоящото изследване е направен опит за дефиниране на политическата география като един от главните акценти в географското познание и по-специално за определяне на обекта и предмета ѝ. Особено внимание е отделено на разграничаването и формулировката на добили широко разпространение понятия като геополитика и геостратегия.

С цел изясняване ролята на Русия в динамично променящата се планетарна политическа мозайка е извършен исторически преглед на глобалното геополитическо противостояние между носителите на континенталната и морската геополитическа традиция. На тази база е проследено възникването на континенталната традиция в Евразия, нейното развитие в Русия през вековете, както и мащабите на съвременното геополитическо отстъпление на тази суперсила при отчитане на целия комплекс от пространствени, демографски, икономически, културно-политически и военно-стратегически аспекти на този процес.

Спираловидното движение на научните парадигми предизвиква обективна ротация на акцентите в географската наука. Бързите промени на политическата карта предизвикват силен обществен интерес към политическата география и нуждата от издигане на научния статус на тази неотменна част от географското познание. Точна и безспорна дефиниция за политическата география, както и за всяка наука, е невъзможна. Според *К а р а с т о я н о в* (1992) тя може най-общо да се определи като научна дисциплина, занимаваща се с взаимодействието между географското пространство и политическите процеси. Същият автор (1993) сполучливо я определя като география на съвременната и утрешната историческа география. Според *А к с е н о в* (1992) ключов въпрос, около който се групират всички противоположни гледни точки за предмета, обекта, законите и отрасловата принадлежност на политическата география като цяло, е съотношението между политика и пространство. В този смисъл самостоятелността на политическата география може да се осъществи само ако се наложи разбирането за равнопоставеност и единство между политическата и пространствената съставляваща обекта и предмета ѝ. Стремещът към икономично обобщение на досега дефинираните понятия от няколко поколения изследователи ни дава основание да определим обекта на изследване в политическата география като отражение на държавните и континенталните (или междуконтиненталните) политически пространства. Конкретен техен

израз са териториите (или акваториите) им. Основен предмет на политическата география са всестранните отношения между икономически, културно-етнически и военнополитически организирани геопространства. Тези отношения са не само географски, но и исторически предопределени и се намират в непрекъснат процес на трансформация (Русев, 1994).

Спорен и противоречив момент в политико-географските изследвания е отношението между политическата география и геополитиката. Субективната и обективната проява на това противоречие е явление от относително по-ново време. То възниква, когато натрупаните някогашни ограничени и слабосистематизирани представи и знания за влиянието на географските и историческите фактори върху живота на общественорганизираните пространства претърпяват качествена промяна в края на XIX век. Тази промяна е предопределена от дълбоките изменения в света, осъществяващ преход от състояние на разпокъсаност между отделните региони към все по-единен, взаимообвързан и взаимозависим свят. Поради интензивното уплътняване на планетарното пространство отделните разпокъсани във вековете концепции придобиват научна форма в рамките на политическата география и в частност — геополитиката. Последната е дефинирана по най-различен начин. Според едни изследователи тя е метод в политическата география (Каледин, 1990), според други — дейност, насочена към изменение параметрите на политико-географското пространство (Аксенов, 1992), според трети — научна теория и политическа практика за обосноваване на национални или коалиционни интереси на държави или военнополитически съюзи (Синайски, 1993). Интересна дефиниция предлагат Христови Димов (1992). Според тях геополитиката анализира глобалните и регионалните предимства и недостатъци на географското пространство. Може да се обобщи, че в по-широк научен план главната съдържателна същност на геополитиката се дефинира чрез географията и по-конкретно чрез някои нейни основни направления, представляващи своеобразни проекции на контактните зони между географията, от една страна, и естествените и обществените науки — от друга. В този смисъл геополитиката трябва да се разглежда като един от важните акценти в географията като цяло и политическата география в частност. Всеки опит за детайлизиране на такава дефиниция води до обективно задълбочаване на научния спор по този важен проблем.

Често като геополитически се дефинират явления и процеси, нямащи нищо общо със същността на геополитиката. Според Лакост (1993) понятието геополитика се употребява далеч по-разумно и подходящо в сравнение с особено привлекателното — геостратегия. Същият предлага разграничаване на тези две понятия, като се запази терминът геополитика на национално ниво, а геостратегията да се използва при съперничество и антагонизъм между държави или политически блокове, враждебни едни спрямо други. Очевидно е обаче, че разликата между геополитика и геостратегия не трябва да бъде определяна само според мащаба на политическото мислене. От методологична гледна точка много по-удачно е разграничаването на геополитически пространствени закономерности и геостратегически интереси на отделните геопространства в глобален или регионален мащаб.

Може да се обобщи, че геополитиката и като теория, и като политическа доктрина има право на съществуване като научно направление с обективно съдържание и прагматичен смисъл. Във връзка с противичащите днес фундаментални изменения в световен мащаб вниманието към концептуалните положения в геополитиката се засилва на базата на теоретични обоб-

щения на богат исторически материал и използването на нови, съвременни методи на изследване. Заедно с това трябва да се отбележи, че от всички присъщи на дадена научна дисциплина атрибути най-слабо развита е методологията за провеждане на геополитически изследвания. Повечето изследователи в тази област се задоволяват с използването на налични знания и методи за определяне на съотношението между политическите и икономическите сили в света. В тази връзка трябва да се подчертае неприемливо ниската степен на използване на един от универсалните научни методи, чиито корени трябва да се търсят в географията, и който може да бъде наречен геометод (К е д р о в, 1987). Чрез него много по-достъпно могат да се изучават процесите и принципите на развитие на държавите, регионите и света като цяло при отчитане системното влияние на природните, политическите, икономическите, военните, екологичните и други геополитически фактори. Разбира се, това трябва да става в съзвучие с методите на изследване в историята, политологията, икономиката, социологията, военната и другите науки.

* * *

Фундаментален принцип в разкриване особеностите на глобалното геополитическо противоречие е открояването на Големите пространства (Р у с е в, 1994). От Рагцел и Макиндер до Коен и Бжежински повечето изследователи акцентират върху постоянно променящата се относителна тежест на т. нар. „панрегиони“ и на динамизма в отношенията между тях, квалифицирайки ги като главни геополитически фактори на съвременността. Сакралната интерпретация на главния вектор в глобалното противостоеие може да се формулира като сблъсък между таласократиите на западните морски държави и телурократиите на континенталния Изток. Това съперничество може да се проследи от най-древни времена като противостоеие между два доминиращи образа: моряка (викинг) и конника (монгол), намиращи се в постоянно движение. Исторически морската геополитическа ориентация води началото си от Финикия и Картаген, минава през колониите на Елада, средновековна Португалия и Испания, френската и британската колониална империя, наследени от суперсилата САЩ. Континенталната геополитическата традиция започва от великите цивилизации на Египет, Рим, Персия и Византия, преминава през Арабския халифат, Златната орда, Османската империя и Австро-Германския политически алианс, за да се стигне до съвременни континентални гиганти като Индия, Китай и Русия. Противоборството между Картаген и Рим, Елада и Персия, САЩ и СССР са обективните исторически отражения на този процес.

Краят на „студената война“ едва ли означава край на геополитическата традиция. Всъщност самата идеологическа конфронтация между комунизма и капитализма се оказва само поредната форма на противоборство между Изтока и Запада. В този смисъл и днес двата геополитически полюса остават неизменни. Известен нюанс в тази картина добавя Х ъ н т и н г т ъ н (1993), според когото, след като вече не съществува идеологическо разделение в Европа и света, на преден план отново излиза културното деление между западното християнство, от една страна, и православие и ислям, от друга. В глобален план е необходимо да се добави, че бъдещият модел на евентуален конфликт и противоборство най-вероятно ще се развие по формулата „западната цивилизация срещу другите цивилизации“, или с други думи — „мондиализмът срещу традиционализма“. На единия полюс са САЩ и атлантическата военнополитическа доктрина, а на другия — Китай, Индия, Иран, Русия. В бъдеще всяко от изброените Големи пространства може да претендира за ролята на организатор на мощен антимоноди-

листкн блок. Геополитическата традиция обаче ни подсказва, че реален исторически шанс за създаване на едно силно Голямо пространство през следващия век има може би само Русия. Що се отнася до Китай или Индия, може да се каже, че центробежният потенциал при тях е много по-висок, което ги прави трудно предсказуеми от геополитическа гледна точка.

* * *

Според Гумилъв (1993) винаги закрепени към даден народ територии не съществуват. На всеки етнос е отреден определен исторически срок, в рамките на който неговото геопространство може и да се измени. В този смисъл, за да си обясним геополитическата традиция и потенциал на Русия и протичащите днес на нейна територия социално-икономически и политически процеси, е нужно познаване на историята ѝ.

Източноевропейската равнина, където са обитавали предците на съвременната руска нация, винаги е била изключително пъстра в етническо отношение. До X век русите и славините са две племена, често враждуващи или осъществяващи тесен контакт помежду си. Славино-руската етническа общност се оформя най-ярко в Киевската държава, при която русите налагат на славините и своето име, и своите князе (Гумилъв, 1992). Впоследствие русите дават името и на целия суперетнос, разпространил се върху Евразия. Формирането на Великорусия в етнически план става за сметка на много неславянски съседи, като угро-фини, тюрко-кумани, монгол-татари и други, повечето от които се разтварят във водещия етнос, а някои се съхраняват като реликти. Всичко това ни дава основание да разсеем една натрапена ни заблуда и, макар и с известна условност, да твърдим, че руският народ днес е по-скоро културно-политическа и лингвистична категория, отколкото чиста славянска реалност. В подкрепа на това твърдение и като противовес на някои панславянски тенденции в настоящото изследване ще бъдат предоставени немалко доводи. Преобладаващата част от тях се базират на трудове на руски изследователи — нещо, което превантивно обезсмисля евентуални обвинения към българския автор в преднамишленост.

Първият довод засяга научноаргументираното съмнение, че Киевската Рус е предтеча на Московското царство. Историческите извори доказват, че Киевската държава се разпада на 9 суверенни държави още през XII век, т. е. около 100 години до появата на монголите и около 300 години преди създаването на руската национална държавност (Н а с о н о в, 1951). Нещо повече, да се оспорва европейският характер на Киевската държава според С т е п у н (1962) е изключително трудно, докато за Московската е много по-лесно. Етнически първата е определено славянска държава независимо от факта, че управляващият елит в нея се формира от т. нар. „варяги“ (викинги).

На следващата страница от историята руските земи са вече православна провинция на Монголската империя. Според много руски историографи обаче не става въпрос за монголско иго, а за взаимно изгоден стратегически съюз между Ордата и руските княжества срещу едновременния натиск на кръстоносците от запад и Багдатския халифат от изток (С а в и ц к и й, 1922; Т р у б е ц к о й, 1925). Едно от доказателствата за това е насилствено въвеждането през 1313 г. ислям като държавна религия в Ордата. Покръстването е задължително под смъртна заплаха за всички поданици на хана, но... това не важи за „поробените“ руски княжества! Нещо повече, противниците на исляма намират там надеждно убежище.

Критичният поглед върху официално наложената догматична концепция за татаро-монголското иго в Русия ни осветлява по един нов начин

нейния съвременен културно-политически облик. Внимателният прочит на този исторически период ни дава до голяма степен възможност да твърдим, че Московското царство възниква благодарение на разпадането на Златната Орда. Всъщност самото политическо обединение на териториите на съвременна Русия под властта на една държава се осъществява за първи път не от руските царе, а от туранските монголи (Степун, 1962). В този смисъл Русия наследява евро-азиатската геополитическа традиция от монголите. На практика Московският улус (провинция) се оказва най-силен след разпадането на Ордата. Самото сваляне на „татарското иго“ се свежда до преместване на ханската столица от Сарай в бъдещия нов имперски център на силата — Москва.

Сред най-важните предпоставки за създаването и съхраняването на руския суперетнос през Средновековието и неговото разрастване до наши дни трябва да отбележим възприетите от Дунавска България и Византия религия, писменост и култура. Благодарение на тях агломератът от малки княжества, лишени от национална солидарност и чувство за държавност, се сплотява в силно православно политическо обединение, чиито традиционни държавнически атрибути са наследство от татарите. Според Гумилов (1993) от половината до две трети от монголите, воюващи по руските земи, са християни (несторияни). След насилственото въвеждане на исляма в Ордата голяма част от тях се преселват в руските владения на хана. По този начин Русия асимилира по-голяма част от тях, заселили се на запад от Урал. Преходът на руската служба от страна на татаро-монголските князе и техните дружини дава силен отпечатък върху културния и расово-етнически облик на руската нация и на около 40% от великоруското дворянство (Трубецкой, 1925; Лавров, 1993а). Неоспорими доказателства за това могат да се намерят не само в конкретните исторически изследвания по този въпрос. Достатъчен е даже само повърхностен поглед върху историята на Русия, където по-голяма част от нейните творци носят имена от тюркски произход — Аксаков, Ахматов, Булгаков, Гогол, Голицин, Елцин, Жданов, Корсаков, Кутузов, Рахманинов, Суворов, Тургенев, Хрущов, Шереметиев и др. Пълен списък на тези имена публикува Илиев (1993). Всъщност повод за неговото изследване е доказване прабългарския характер на населението в съвременен Татарстан и влиянието на волжко-камските наследници на Кубрат при създаването на руската държавност. Към такава гледна точка се придържа и Гумилов (1992). Обективни исторически репери, потвърждаващи тази теза, можем да открием и в съвременния руски език. Термини с тюркски произход като „деньги“, „казна“, „таможня“ и други показват, че в такива важни функции на държавата като организация на финансите, пощата и съобщенията, влиянието на номадските племена от изток е решаващо.

И така Русия от разпокъсана провинция на Златната орда, въввлечена във финансово-административната и военната система на монголите, се превръща в могъща нейна правоприменица. Геополитическата и обществено-икономическата традиция на Чингиз хан, приета от Москва, не само осигурява независимостта на Русия, но е и главна предпоставка за извършеното от нея впоследствие политическо обединение на Евразия. Основна държавна геополитическа линия на поведение става формирането на мощно ядро, простиращо се върху балтийско-черноморската и волжко-каспийската водна артерия, а впоследствие и на изток, като за тази цел са завладени както руски (славянски, християнски), така и неруски (неславянски, нехристиянски) земи. От такава програма не се отказва нито един руски (съветски) държавник. Нещо повече, на практика решаващ фактор в исто-

рическото и пространственото (географското) развитие на страната е военният. За последните 8 века от своето съществуване сумарното време, в което Русия води войни, е 481 години (Р о м, 1994)! Геополитическата ѝ експанзия през вековете се развива в следните основни направления: Скандинавско-прибалтийско; Полско-литовско; Черноморско-балканско; Кавказко-иранско; Средноазиатско; Сибирско и Далечноизточно.

Великодържавната идея е основен принцип във външната политика на Руската империя през цялата нейна история. С годините тя навлиза дълбоко в политическото съзнание на руската нация и до ден-днешен е основна нейна отличителна черта. Военнополитическият манталитет на управляващия елит се формира под въздействието на вкоренените се на интуитивно равнище представи за особеното положение на Русия в рамките на Евразия. Външната политика на страната е обусловена от стремежа към по-удобни природно-географски и военностратегически граници. В определено отношение обаче те стават и по-ненадеждни. През XVIII—XIX в. броят на населението на империята нараства от 12 до 130 млн. души, но в нейните покрайнини се оказва 40-милионно неруско население, нежелаещо да се примири с участието си на покорено (К а н е в с к и й, 1993). Последните три столетия са период на непрекъснато нарастване на могъществото на Русия. Но едновременно с това се задълбочават вътрешните противоречия в обществото, което води до поредица от катаклизми в началото на нашия век. И все пак многовековната държавна традиция надделява над натрупаната центробежна енергия. Облечена в нова идеологическа форма (СССР), страната бързо възстановява геополитическите си очертания. Руският и другите съветски народи заплащат за това страшна цена — репресии, глад, насилствена колективизация и индустриализация, военна разруха, социална и духовна нищета. Единствената придобивка е максималното разширяване зоните на влияние на страната, както в континенталните, така и в морските и океанските военностратегически направления. Изключително удачна геополитическа характеристика на „Московската империя“ в нейния апогей през 80-те години прави Б ж е ж и н с к и (1993). Според него тя се състои от три слоя. Първият е Руската империя. Вторият е Съветската империя, в която освен СССР влизат и държавите от Източна Европа. Третият е империята на комунизма, в която влизат още и такива държави като Виетнам, Етиопия, Северна Корея и др. „По този начин — заключава Бжежински, 135 млн. руснаци контролират около 540 млн. жители на Евразия и няколко отвъдморски владения.“

Успоредно с нарастване на геополитическата мощ на Русия — СССР се задълбочава и влошаването на външно- и вътрешнополитическите условия за съществуване на държавата. Опитите за разширяване зоната на съветско влияние в Афганистан например придобиват недопустимо милитаристичен характер. Съвършено безсмислени са усилията за „присаждане“ на държави като Ангола или Никарагуа в системата на „световния социализъм“. Отсъствието на геополитически реализъм в съветската външна политика се отразява отрицателно върху природно-ресурсния, демографския, промишления и военния потенциал на страната, изтощен в преследването на глобални миражи за световно лидерство. Пряк резултат от това е влошаването на икономическата ситуация в страната. От имперско ядро Русия се превръща във финансово-икономически и най-вече в суровинен донор за периферните републики и автономни области от СССР. Несъответствието между външното величие на империята и идеологическия, религиозния и културния вакуум вътре в нея придобива разрушителни размери и довежда до колапс суперсилата СССР. Машабите на нейното съвременно гео-

политическо отстъпление могат да се осъзнаят само ако се отчита целият комплекс от пространствени, демографски, икономически, културно-политически и военностратегически аспекти на този процес.

* * *

Разпадането на СССР предизвиква необратимо влошаване на геополитическия статус на Русия, което поражда сложни политически, финансово-икономически, технически и социални проблеми. Загуба № 1 според Л а в р о в (1993б) е рязкото съкращаване на руското политическо пространство. Загубената територия превъзхожда териториите на Индия и Индонезия, взети заедно. В историко-географски план тези изменения връщат Русия в епохата на Иван Грозни и Петър Велики, тъй като на дневен ред в Москва отново е решаването на казанския и черноморския въпрос.

Една от най-тежките геополитически загуби за Русия е нейното географско отделяне от Европа. Разпадането на СССР обективно изтласква геополитическия център на страната в източна посока. На Азия днес се падат 80% от територията и 70% от руските граници (Б р у т е н ц, 1993). Между Русия и Запада се формира двоен „буферен заслон“ от нови суверенни републики и бивши социалистически страни. Нещо повече, последните предизвикват потенциално придвижване на НАТО към границите на остатъчна Русия. Загубата на непосредствен контакт с Източна Европа, разпадането на СИВ и Варшавския договор съществено намаляват възможностите ѝ за активно участие в европейските дела. Сведено до минимум е военностратегическото присъствие на Русия на континента, което довежда до едностранно прекратяване на блоковото противопоставяне в Европа в полза на атлантизма.

Опитите за съхраняване на геополитическата мощ на Хартланда (по Макиндер) под формата на ОНД едва ли може да се окажат като успешни. Междунационалните разпри, териториалните претенции, прекъсването на традиционни икономически връзки, подялбата на армията, гражданската война в Кавказ, Приднестровието и Средна Азия — това са само първите признаци за безплодността на този проект. ОНД е по-скоро ликвидационен комитет на бившия СССР (Л е б е д ъ к о, 1993). Освен това се забелязва тенденция към повишаване значимостта на азиатската насоченост във външната политика на Русия. В този смисъл ОНД все по-осезаемо се декларира като руско-средноазиатски опит за сближаване на интересите.

От изключително голямо значение при оценката на съвременния геополитически потенциал на Русия е характеристиката на нейните държавни граници. Общата им дължина днес е около 59 хил. km, две трети от които са морски. В края на 80-те години СССР граничи с 12 държави, а Руската федерация днес — с 14. Главните промени обаче не са количествени, а качествени. Те се отнасят преди всичко до границите с „новите“ съседи. В миналото те са вътрешни, носят условен, а в много случаи и изкуствен характер. Сега тяхната характеристика придобива реален практически смисъл. Официален статус вече имат границите с държавите от Прибалтика. Тепърва предстои да се решава сложният въпрос за политическия режим на границите с другите бивши съюзни републики, по-голяма част от които продължават да са достатъчно „прозрачни“. Трябва да се подчертае, че в рамките на ОНД едва 20% от границите са относително легитимни от международноправна гледна точка, а само през 1992 г. са регистрирани 180 вътрешни гранични спора (С и н а й с к и, 1993).

Новите съседи на запад често декларираат своята исторически наследена враждебност към Москва и рускоезичното население, живеещо на

техните територии. Новата им атлантическа гравитация предизвиква силно раздразнение и до голяма степен мотивира радикалните изяви на националистически ориентираните идейни и политически течения в руското общество. Конфликтен характер придобива полуанклавното географско положение на Калининградска област, териториално отделена от Русия след извоюването на политическа независимост от прибалтийските държави и Беларус. Сериозните неудобства на нейното сухопътно икономическо географско положение обаче до голяма степен се компенсират от транспортно-географски и политико-стратегически преимущества. Уникално геополитическо положение придобива и Санкт Петербург, който се превърна в единствения удобен „прозорец“ за северните райони от европейската част на Русия към Атлантика (Л а в р о в, 1993в).

Главна геополитическа загуба на Русия на югозапад е появата на нов център на силата в постсъветското политическо пространство — Украйна, чийто стремеж към наследяване на съветското икономическо и военнополитическо могъщество в Европа придобива все по-голяма декларативност. Особено голям конфликтен потенциал в отношенията между двете страни имат възникналите след разпадането на СССР ракетно-ядрени, военноморски, чернобилски, кримски и приднестровски въпроси.

Сериозни изменения протичат и на южния фланг на страната. В отношенията си с бившите съюзни републики Русия е принудена да се съобразява с нови фактори от национален, етно-конфесионален и социално-икономически характер. Турция и Иран не крият своите амбиции за подялба на съветското наследство в Азия, предлагайки два, макар и различни, но еднакво враждебни за Москва модела за развитие на региона. Особено неблагоприятно за Русия е възникването (или възраждането) на два конфликтни геополитически възела — Кавказки и Таджикски, създаващи постоянно напрежение в новата външна политика на страната. Така например упражняваният все по-силен натиск от страна на кавказките държави върху собствените им автономни области предизвиква силен етнически резонанс, който отеква върху политическата атмосфера в кавказките земи, включени в състава на Руската федерация. В този смисъл разрастването на ислямския фундаментализъм в Северен Кавказ и Поволжието трябва да се разглежда като потенциална опасност за целостта на държавата.

Огромният териториален масив на Казахстан отделя Русия от бившите съюзни републики в Средна Азия и някогашните съседи от първи ранг в Близкия и Средния изток. За разлика от кавказкото направление обаче в този район Русия успешно защитава своите геополитически интереси. Показателен е фактът, че руската армия защитава южната държавна граница не по линията със Северен Казахстан, а по р. Пяндж (старата съветска граница между Таджикистан и Афганистан). В този смисъл само стратегически съюз на Русия с новите средноазиатски държави може да бъде гарант за континенталната ѝ стабилност в този регион.

Центробежните тенденции след 1991 г. подхранват и някои стари гранични и териториални спорове. Днес руската дипломация е принудена отново да решава редица териториални претенции към федерацията, повдигнати напоследък, както на официално, така и на неофициално ниво. Най-важни от тях са споровете за Курилските острови с Япония, за някои погранични райони с Китай, Финландия, Естония, Латвия и др. Нещо повече, под въпрос е поставена политическата, икономическата и териториалната цялост на самата федерация. Показателни в това отношение са предприетите стъпки в Татарстан и Чечня за извоюване на пълна независимост. Не помалко декларативни са и опитите на някои административни области в Урал, Поволжието и Сибир за икономическа суверенизация.

От геополитическа гледна точка особено важна е и оценката на икономико-географското положение на страната, което рязко се влошава след разпадането на СССР в резултат от стесняването на рублевата зона и намаляването на икономическия потенциал на държавата. В класацията на световните икономически лидери пред Русия днес са не само САЩ и Япония, но и обединена Германия, Китай и дори Франция (Л а в р о в, 1993б). В резултат от хиперинфлацията през последните години валутният еквивалент на общата промишлена продукция на страната е сравним с продукцията на корпорации като „Дженерал Моторс“ например. Вследствие на мащабната конверсия през последните няколко години Русия загубва позиции в областта на търговията с оръжие — един важен политически лост на Москва в международните отношения.

От 11 големи икономически района на Русия преди само 6 имат изход към държавна граница или Световния океан. Днес такъв изход няма само Волго-Вятският икономически район. От 76 днешни автономни републики, краища и области в съветско време пригранични са 29, а днес — 46 от тях (Д о р о н ч е к о в, 1993). Тези факти не показват позитивни изменения, ако се има предвид новият кордон от независими държави, повечето от които вече успешно търгуват със своето транзитно географско положение.

Една от най-тежките последици в новата геополитическа ситуация за Русия е рязкото влошаване на възможностите ѝ за изход към Световния океан. Страната загубва почти всички големи пристанища на запад с изключение на Калининград, Санкт Петербург и Новоросийск, както и дунавския речен път. В обект на междудържавни спорове се превръщат шелфовите зони и акваториите на Балтийско, Азовско, Черно и Каспийско море. Освен това флотът загубва 9 от 17-те бивши съветски параходства (Р а к о в с к и й, 1993). Все по-уязвима е и 200-милната икономическа зона, често „атакувана“ от чужди риболовни съдове, плаващи под флага на съседни страни.

Сложна и неблагоприятна е митническата ситуация по границите на Русия, които са обект на все по-агресивна контрабанда както с конвенционални стоки, така и с наркотици, ядрени материали и оръжие. За международните престъпни структури потенциалът на Русия придобива първостепенно значение. След разпадането на СССР по-голямата част от квалифицирания митнически персонал и специализираната техника остават на старите граници. Устройството на новите изисква време и значителни средства.

Особено внимание заслужават бързите геодемографски промени в пост-съветското пространство. Населението на Русия днес се оказва почти два пъти по-малко в сравнение с бившия СССР и е равно на бразилското. Към най-важните за страната съвременни геополитически фактори трябва да се отнесат потенциалните миграционни потоци. Около 30 млн. руснаци днес са извън Руската федерация. През 1993 г. броят на бежанците в страната достига 1 млн. души — контингент, предизвикващ остро социално напрежение за стагниращата ѝ икономика. Мощна имиграционна вълна формират не само руснаците. По политически и социално-икономически причини към големите градове на страната се устремяват таджики, узбеки, грузинци, арменци и други, което в значителна степен усложнява геокриминогенната ситуация в тях. Влошеният жизнен стандарт на населението води до бързо увеличаване относителния дял на териториите с отрицателен естествен прираст. Освен това дълбоката социално-икономическа криза в страната я превръща през последното десетилетие в своеобразен научен донор за развитите страни от Запада.

Геополитическите перспективи на Русия предизвикват оправдан интерес, тъй като те пряко влияят върху континенталните и планетарните трансформации на политическото пространство. Независимо от вече споменатите огромни мащаби на геополитическо отстъпление Русия продължава да е главен фактор в световната политика. Макар и отслабена, евроазиатската суперсила запазва шансовете си за лидерство както във военната, така и в икономическата и научно-техническата област. Западният вектор на нейната външна политика обаче едва ли ще е достатъчен при поддържането на глобално геополитическо присъствие. По всяка вероятност страната ще се опита приоритетно да използва своята азиатско-тихоокеанска перспектива и максимално да се възползва от уникалното си положение на мост между два континента. В същото време съществува реална опасност от самоизолация на страната, ако нейните сегашни и бъдещи управници отново я поведат по пътя на политическата митология, защитаваща панславизма, панмонголизма, месианизма или други форми на натрапване на нереалистични в наше време идеологии. В този смисъл дилемата, какъв път да поеме страната — на запад или към руските си корени, отново придобива изключителна актуалност. Възможната геополитическа линия на поведение на Русия обаче е подвластна само на бъдещето.

ЛИТЕРАТУРА

- Аксенов, К. Сущностный характер политической географии. — Изв. РГО, 1992, № 4.
- Бжежински, З. Планът на играта. — Военен журнал, 1993, № 2.
- Брутенц, К. Россия и Восток. — Международная жизнь, 1933, № 12.
- Гумилёв, Л. От Руси до России. Санкт-Петербург, 1992.
- Гумилёв, Л. Ритмы Евразии. М., 1993.
- Дорончиков, А. Русские между прошлым и будущим. — Социальнополитический журнал, 1993, № 4.
- Илиев, В. Велика Волжка България. С., 1993.
- Каледин, Н. Политическая география: к формированию понятийного аппарата. — В: География, политика и культура, Л., 1990.
- Каневский, Б. Имперским курсом от Петра I до Николая II. — Геополитика и безопасность, 1993, № 1.
- Карастоянов, Ст. Същност и значение на политическата география и геополитиката. — В: География-геополитика. С., 1992.
- Карастоянов, Ст. Политическата география и българският национален въпрос. — Военен журнал, 1993, № 1.
- Кедров, Б. О методе как особом способе познания. — В: География в системе наук, Л., 1987.
- Лавров, С., Л. Н. Гумилёв и евразийство. — В: Ритмы Евразии. М., 1993 а.
- Лавров, С. Россия: геополитические реалии и ориентиры. — В: Теоретические проблемы региональной политики и региональное реформирование. Книга вторая. Санкт-Петербург, 1993 б.
- Лавров, С. Вне „центров силы“. — Регион, О' 1993 в.
- Лакост, Ив. Геополитика и геостратегия. — Военен журнал, 1993, № 1.
- Лебедев, В. и др. Прогнозная оценка состояния и тенденции изменения геополитической картины мира в районах „дальнего зарубежья“. — Геополитика и безопасность, 1993, № 1.
- Насонов, А. „Русская земля“ и образование территории древнерусского государства. М., 1951.
- Раковский, С. Россия сегодня. — В: Географический справочник, Выпуск 2, М., 1993.
- Ром, В. Изучение вопросов исторической географии в курсе географии России. — География в школе, 1994, № 1.
- Русев, М. Анатомия на глобалното геополитическо противостояние. — Военен журнал, 1994, № 2.

- Савицкий, П. Степь и оседлость. На путях: Утверждение евразийцев. Москва; Берлин, 1922, Кн. 2.
- Синайски, А. Геополитиката и националната сигурност на Русия. — Военен журнал, 1993, № 3.
- Степун, Ф. Россия между Европой и Азией. — Новый журнал, 1962, № 69.
- Трубецкой, Н. О туранском элементе в русской культуре. Евразийский временник, Берлин, 1925, Кн. 4.
- Христов, Т., Н. Димов География: политическа география и геополитика. — Проблеми на географията, 1992, кн. 4.
- Хънтингтън, С. Сблъсък на цивилизациите? — Военен журнал, 1993, № 6.

СУ „Св. Кл. Охридски“

GEOPOLITICAL TRADITION IN RUSSIA — PAST AND PRESENT

M. Roussev

(S u m m a r y)

The spiral development of scientific paradigms predetermines the objective shift of the accents in geographical science. Of special interest are the changes in the contemporary political map of Europe and of the world. The autonomy of political geography as a scientific branch depends entirely on the concept about the equivalence and unity of its political and spatial aspects which constitute its subject-matter.

An underlying principle in defining the characteristics of the global geopolitical conflicts is to outline the vast spaces. The competition between the eastern continental and the western marine geopolitical traditions dates back to the ancient times. Perhaps only Russia has a real historical chance to create a potent antimondial huge territory in the next century. Historically, Russia has inherited the Euro-Asiatic geopolitical tradition of the Mongols. Owing to the religion, script and culture, taken from Bulgaria and Byzantium, the agglomerate of tiny Slav principalities in the Russian Plain has grown into a consolidated Orthodox political union whose traditional political attributes are a heritage from the Tartars.

The idea of Great State has been leading principle in the foreign policy of the Russian Empire throughout its history. With the increase of the geopolitical power of Russia-USSR, however, the external and internal conditions, guaranteeing the existence of the state, aggravated. The discrepancy between the outward glory and the inner socio-economic "vacuum" became destructive and brought the age-old Empire to collapse. The extent of its geopolitical retreat today can be understood only against the background of the whole complex of spatial, demographic, economic, cultural-political and military-strategic aspects of this process.